

## **BOLALAR AUTIZMIDA KORREKSION-PEDAGOGIK YONDASHUVNING ZAMONAVIY USULLARI**

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti  
Special pedagogy fakulteti talabasi  
Mansurova Muslima Tolibjon qizi  
Abduxoshimova Zuhra Davronjon qizi  
Sadikovamuslimal215@gmail.com  
Abdukhoshimovazukhra@gmail.com*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada bolalar autizmida korreksion-pedagogik yondashuvning zamonaviy usullari, ularning ilmiy-pedagogik asoslari va amaliy qo'llash imkoniyatlari yoritiladi. Autizm spektri holatlarida har bir bolaning rivojlanish xususiyatlari, muloqot imkoniyatlari, sensor ehtiyojlari va ta'limiy talablarini hisobga olish zarurligi asoslanadi. Maqolada individual yondashuv, amaliy xulq-atvor tahlili elementlari, tabiiy muhitga asoslangan rivojlantiruvchi usullar, vizual qo'llab-quvvatlash, strukturaviy ta'lim, muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, o'yin orqali ta'lim, ota-onalar bilan hamkorlik hamda inklyuziv ta'lim imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy korreksion pedagogikaning asosiy maqsadi bolani boshqalarga aynan o'xshatish emas, balki uning muloqot, ta'lim olish, mustaqil faoliyat va ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. Samarali yordam individual reja, muntazam monitoring va mutaxassislar hamda oilaning hamkorligiga tayanishi kerak.

**Kalit so'zlar:** autizm spektri, korreksion pedagogika, individual yondashuv, ijtimoiy kommunikatsiya, vizual qo'llab-quvvatlash, strukturaviy ta'lim, amaliy xulq-atvor tahlili, AAC, inklyuziv ta'lim, ota-ona hamkorligi.

### **Аннотация**

В статье рассматриваются современные методы коррекционно-педагогического подхода при аутизме у детей. Раскрывается значение индивидуализации обучения с учетом уровня развития ребенка, его коммуникативных возможностей, сенсорных особенностей и образовательных потребностей. Рассматриваются элементы прикладного анализа поведения, обучение в естественной среде, визуальная поддержка, структурированное обучение, альтернативная и дополнительная коммуникация, развитие социальных навыков, игровое обучение, участие родителей и организация инклюзивного образования. Подчеркивается, что коррекционная работа должна быть направлена не на изменение личности ребенка, а на развитие функциональной коммуникации, самостоятельности, обучения и социальной

включенности. Эффективность помощи повышается при регулярном мониторинге и сотрудничестве педагога, логопеда, психолога, медицинских специалистов и семьи.

**Ключевые слова:** аутизм, расстройства аутистического спектра, коррекционная педагогика, индивидуальный подход, социальная коммуникация, визуальная поддержка, структурированное обучение, альтернативная коммуникация, инклюзивное образование, участие родителей.

### **Annotation**

This article examines contemporary corrective and pedagogical approaches for children with autism. It focuses on individualized education according to the child's developmental level, communication abilities, sensory characteristics, strengths, and educational needs. The article discusses elements of applied behavior analysis, naturalistic developmental and behavioral approaches, visual supports, structured teaching, augmentative and alternative communication, social skills training, play-based learning, parent-mediated intervention, and inclusive education. A modern approach should not aim to make every child behave in the same way; instead, it should increase functional communication, learning opportunities, independence, participation, and quality of life. Effective intervention requires clearly defined goals, regular monitoring, and cooperation between teachers, speech and language professionals, psychologists, healthcare specialists, parents, and other members of the child's support team.

**Keywords:** autism spectrum disorder, corrective pedagogy, individualized approach, social communication, visual supports, structured teaching, applied behavior analysis, augmentative and alternative communication, inclusive education, parent-mediated intervention.

Autizm spektri buzilishi bolaning ijtimoiy kommunikatsiyasi va xulq-atvorida turli darajadagi o'ziga xosliklar bilan namoyon bo'ladigan neyro-rivojlanish holatidir. Autizmli bolalarning rivojlanish profili bir xil emas: ayrim bolalarda og'zaki nutq yaxshi shakllangan bo'lsa, boshqalarida muqobil kommunikatsiya vositalariga ehtiyoj bo'lishi mumkin. Ba'zi bolalarda sensor ta'sirlarga sezgirlik, diqqatni boshqarish, o'yin, tengdoshlar bilan muloqot va kundalik hayot ko'nikmalarida qiyinchiliklar kuzatiladi. Shu sababli korreksion-pedagogik ish barcha bolalarga bir xil qo'llanadigan mashqlar majmuasi emas, balki individual ehtiyojlarga moslashtirilgan tizim bo'lishi kerak.

Zamonaviy pedagogik yondashuv bolaning kamchiliklaridan tashqari uning kuchli tomonlarini ham aniqlashni nazarda tutadi. Bola vizual ma'lumotni yaxshi qabul qilsa, rasmlar, belgilar, jadval va ketma-ketliklardan foydalanish ta'limni yengillashtiradi. Agar bola ma'lum o'yin yoki mavzuga qiziqsa, shu qiziqishdan

ta'limiy motivatsiyani oshirish uchun foydalanish mumkin. Individual rejalashtirishda kommunikatsiya, ijtimoiy o'zaro ta'sir, o'z-o'ziga xizmat, akademik ko'nikmalar, o'yin va mustaqil faoliyat kabi yo'nalishlar hisobga olinadi.

Korreksion ishning muhim sharti — maqsadlarning aniq va o'lchanadigan bo'lishidir. Masalan, "bola yaxshi muloqot qilsin" kabi umumiy maqsad o'rniga "bola yordam so'rash uchun so'z, imo-ishora yoki kommunikativ kartadan foydalanadi" kabi funksional maqsad qo'yiladi. Bunday maqsad pedagogga natijani kuzatish va zarur bo'lsa, metodni o'zgartirish imkonini beradi.

Korreksion-pedagogik jarayon bolaning rivojlanish darajasini kompleks baholashdan boshlanadi. Baholashda kommunikatsiya, qo'shma diqqat, taqlid, o'yin, akademik tayyorgarlik, mustaqil faoliyat va kundalik hayot ko'nikmalari hisobga olinadi. Natijalar asosida bolaning ustuvor ehtiyojlari belgilanadi va individual rivojlanish dasturi tuziladi.

Erta aralashuvning muhim jihati shundaki, ta'lim faqat maxsus mashg'ulot xonasida emas, balki kundalik vaziyatlarda ham amalga oshiriladi. Ovqatlanish, kiyinish, o'yin, sayr, uy yumushlari va boshqa faoliyatlar kommunikatsiya hamda mustaqillikni rivojlantirish uchun tabiiy imkoniyat yaratadi. Erta yordam bolaning o'rganish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga oilaga ham amaliy strategiyalarni o'rgatadi.

Individual dasturda uzoq muddatli maqsadlar kichik va bajarilishi mumkin bo'lgan bosqichlarga ajratiladi. Masalan, mustaqil kiyinish maqsadi kiyimni tanlash, kiyimni olish, kiyish va tartibga keltirish kabi bosqichlarga bo'linadi. Har bir bosqich bo'yicha bolaning yordamga ehtiyoji kuzatiladi va yordam asta-sekin kamaytiriladi.

Amaliy xulq-atvor tahlili (ABA) o'rganiladigan xulq-atvorni kuzatish va uni atrof-muhit bilan bog'liq holda tahlil qilishga asoslangan yondashuvlardan biridir. Pedagogik amaliyotda vazifani kichik bosqichlarga ajratish, aniq ko'rsatma berish, kerakli javobni mustahkamlash, yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish va natijalarni qayd etish kabi tamoyillardan foydalanish mumkin.

Xulq-atvor bilan ishlashda faqat uni to'xtatishga intilish emas, balki uning funksiyasini tushunish muhim. Bola topshiriqni rad etsa, buning sababi topshiriqning murakkabligi, kommunikativ ehtiyojni ifodalash qiyinligi, sensor noqulaylik yoki muhitdagi o'zgarish bo'lishi mumkin. Funksional baholashdan so'ng muqobil va ijtimoiy maqbul ko'nikma o'rgatiladi.

Masalan, bola tanaffusga chiqish ehtiyojini yig'i orqali bildirsa, unga "tanaffus" kartasidan foydalanish yoki tegishli so'zni aytish o'rgatilishi mumkin. Bunda maqsad faqat noqulay xulqni kamaytirish emas, balki bolaning o'z ehtiyojini tushunarli tarzda ifodalash imkoniyatini kengaytirishdir.

Zamonaviy korreksion pedagogikada ko'nikmalarni tabiiy muhitda o'rgatishga katta e'tibor beriladi. Bola o'yinchoq so'rash, navbat kutish, sherigining harakatiga

javob berish, do'konda mahsulot tanlash kabi real vaziyatlarda kommunikatsiyani amalda qo'llaydi. Bu usul o'rganilgan ko'nikmalarning kundalik hayotga ko'chishini osonlashtiradi.

O'yin bolaning tabiiy faoliyati bo'lgani uchun korreksion maqsadlarni o'yin jarayoniga kiritish mumkin. Funksional o'yin, navbatli o'yin, taqlid va rolli o'yinlar ijtimoiy muloqot, moslashuvchanlik va kommunikatsiyani rivojlantiradi. Pedagog bolaning qiziqishini kuzatib, shu qiziqishdan yangi ko'nikmalarni shakllantirish uchun foydalanadi.

Masalan, bola avtomobillarga qiziqsa, avtomobil o'yini orqali ranglar, sonlar, navbat, "meniki-seniki", yordam so'rash va suhbatni boshlash kabi ko'nikmalarni birgalikda rivojlantirish mumkin. Bunday yondashuv ta'limni bolaning qiziqishlari bilan bog'laydi va faol ishtirokni oshiradi.

Autizmli bolalarning ayrimlari vizual axborotni og'zaki ko'rsatmalarga qaraganda osonroq qabul qilishi mumkin. Shu sababli vizual jadval, rasmlar, belgilar, "birinchi-keyin" ko'rsatmalari, tanlov kartalari va vazifa ketma-ketliklari keng qo'llanadi. Vizual tayanch bolaning nima qilishini va keyin nima bo'lishini oldindan tushunishiga yordam beradi.

Masalan, kun tartibi "kelish — salomlashish — dars — tanaffus — o'yin — uyga qaytish" tarzida tasvirlanishi mumkin. Bola bajarilgan faoliyatni belgilab boradi. Keyinchalik pedagog vizual yordamni asta-sekin kamaytirib, mustaqil faoliyatni rivojlantiradi.

Strukturaviy ta'limda o'quv makoni ham aniq tashkil etiladi. Ish joyi, o'yin, dam olish va guruh faoliyati uchun alohida joylar belgilanadi. Topshiriqning boshlanishi va tugashi tushunarli qilinadi. Bunday tartib bolaning faoliyatni mustaqil bajarishiga yordam beradi.

Og'zaki nutqi yetarli shakllanmagan bolalar uchun augmentativ va alternativ kommunikatsiya (AAC) vositalari muhim pedagogik yordamdir. Unga imo-ishoralar, predmetlar, rasmlar, kommunikativ kitoblar, belgilar tizimi va elektron qurilmalar kirishi mumkin. Asosiy maqsad bolaning ehtiyoj, istak, tanlov va fikrlarini boshqalarga yetkazish imkoniyatini kengaytirishdir.

AACdan foydalanish og'zaki nutqni rivojlantirishdan voz kechish degani emas. Bola kommunikatsiya qilishning funksional vositasiga ega bo'lsa, uning muloqotga kirishish imkoniyati ortadi. Kommunikativ vosita ovqatlanish, o'yin, dars va kundalik faoliyatlarda muntazam qo'llanadi.

Ijtimoiy kommunikatsiya faqat gapirishdan iborat emas. U qo'shma diqqat, navbat kutish, suhbatdoshga javob berish, yordam so'rash, tanlov bildirish, his-tuyg'uni ifodalash va muloqotni boshlash kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Pedagog bu ko'nikmalarni bosqichma-bosqich va tabiiy vaziyatlarda shakllantiradi.

Modellashtirish, video-modellashtirish va ijtimoiy hikoyalardan foydalanish ayrim bolalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Pedagog kerakli harakatni ko'rsatadi, bola bilan birga bajaradi va keyinchalik yordamni kamaytiradi. Ijtimoiy hikoya esa maktabga kelish, navbat kutish yoki yangi vaziyatni tushunish kabi holatlarni qisqa va vizual shaklda tushuntiradi.

Ota-onalar korreksion jarayonning muhim ishtirokchisidir. Pedagog ota-onaga kundalik vaziyatlarda qo'llash mumkin bo'lgan sodda strategiyalarni ko'rsatadi. Masalan, bola tanlov bildirishini o'rgatishda ota-ona ikki predmetni taklif qilib, bolaning javobini kutadi va tanlovini darhol e'tirof etadi.

Oila bilan ishlash ayblashga emas, hamkorlikka asoslanishi kerak. Bir vaqtning o'zida juda ko'p topshiriq berish oila uchun ortiqcha yuk bo'lishi mumkin. Shu sababli bir nechta ustuvor maqsad tanlanib, ular kundalik hayotga tabiiy kiritiladi.

Maktab va oila o'rtasida bolaning qaysi ko'nikmalarni mustaqil bajara olishi, qaysi yordam samarali bo'lishi va qanday kommunikativ vositadan foydalanishi haqida ma'lumot almashish muhimdir.

Inklyuziv ta'lim autizmli bolaning tengdoshlari bilan birga ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi. Biroq inklyuziya faqat bolani umumiy sinfga joylashtirishdan iborat emas. Ta'lim muhiti, topshiriqlar, kommunikatsiya, baholash va ijtimoiy faoliyat bolaning ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim.

Sinfda vizual jadval, aniq qoidalar, qisqa va tushunarli topshiriqlar, tanlov berish, zarur qo'shimcha vaqt va qisqa tanaffuslar bolaning darsda faol qolishiga yordam berishi mumkin. O'qituvchi umumiy sinf faoliyatini saqlagan holda individual tayanchlarni taqdim etadi.

Autizmli ayrim bolalarda tovush, yorug'lik, teginish yoki boshqa sensor ta'sirlarga yuqori yoki past sezgirlik kuzatilishi mumkin. Korreksion pedagogikada bunday xususiyatlar ta'lim muhitini tashkil etishda hisobga olinadi. Masalan, ortiqcha shovqin bolaning darsdagi ishtirokini qiyinlashtirsa, ish joyini tinchroq hududga ko'chirish yoki vizual chalg'ituvchilarni kamaytirish mumkin.

Sensor ehtiyojlarni hisobga olish bolaning barcha ta'sirlardan butunlay ajratilishini anglatmaydi. Maqsad — ta'lim olishga xalaqit beradigan omillarni kamaytirish va bolaning muhitda xavfsiz hamda faol ishtirok etishiga yordam berishdir.

Korreksion ish faqat nutq va xulq-atvor bilan cheklanmasligi kerak. O'qish, yozish, matematika, o'z-o'ziga xizmat, kiyinish, ovqatlanish, gigiyena, o'quv qurollarini tartibga keltirish va oddiy kundalik vazifalarni bajarish ham muhimdir.

Mustaqil ko'nikmani o'rgatishda vazifa bosqichlarga ajratiladi. Dastlab pedagog ko'proq yordam beradi, keyinchalik yordamni kamaytiradi. Maqsad bolaning o'z imkoniyatlari doirasida mustaqil harakat qilishiga sharoit yaratishdir.

Akademik bilimlarni hayotiy vazifalar bilan bog'lash ularning funksional ahamiyatini oshiradi. Matematik bilimlar xarid qilish va vaqtni tushunish bilan, o'qish esa belgilar, jadval va kundalik ko'rsatmalarni anglash bilan bog'lanishi mumkin.

Korreksion-pedagogik ish samaradorligini aniqlash uchun muntazam monitoring zarur. Baholashda bolaning dastlabki holati, qo'yilgan maqsad, mustaqil bajargan javoblari, yordam miqdori va ko'nikmaning turli muhitlarda qo'llanishi qayd etiladi. Olingan ma'lumotlar asosida individual dastur davom ettiriladi yoki o'zgartiriladi.

Masalan, "bola yordam so'raydi" maqsadi uchun kun davomida nechta vaziyatda yordam so'ragani, qanday kommunikativ vositadan foydalangani va qancha yordamga ehtiyoj sezgani kuzatiladi. Bunday monitoring pedagogga qaysi strategiya samarali ekanini aniqlashga yordam beradi. Autizmli bola bilan ishlashda korreksion pedagog, logoped, psixolog, shifokor, sinf o'qituvchisi va ota-onaning hamkorligi muhim. Har bir mutaxassis o'z yo'nalishida ishlasa-da, umumiy maqsad bolaning rivojlanishi, mustaqilligi va ijtimoiy ishtirokini qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Masalan, logoped kommunikativ so'z yoki iboralarni shakllantirayotgan bo'lsa, pedagog shu vositalarni dars va o'yin jarayonida qo'llash uchun vaziyat yaratadi. Ota-ona esa ularni uy sharoitida mustahkamlaydi. Shu tarzda ko'nikma turli muhitlarda umumlashtiriladi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik usullarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bitta universal metod barcha autizmli bolalar uchun bir xil natija bermaydi. Individual ehtiyojga qarab turli yondashuvlar bir dastur doirasida uyg'unlashtirilishi mumkin. Xulq-atvor tahlili aniq ko'nikmalarni shakllantirishga, tabiiy muhitga asoslangan usullar esa ularni kundalik hayotga ko'chirishga yordam beradi. Vizual vositalar tushunarlikni oshiradi, AAC kommunikatsiya imkoniyatini kengaytiradi, oila va tengdoshlar ishtiroki esa ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

Shuning uchun "eng yaxshi metod qaysi?" degan savoldan ko'ra "qaysi bola uchun, qaysi maqsadga, qaysi sharoitda va qanday monitoring asosida?" degan savol muhimroqdir. Korreksion ish bolaning qadr-qimmatini, huquqlari va individual farqlarini hurmat qilishi, ilmiy dalillarga tayanishi va real hayotdagi ehtiyojlarni ko'zlashi kerak.

## **XULOSA**

Bolalar autizmida korreksion-pedagogik yondashuvning zamonaviy usullari bolaning individual rivojlanish xususiyatlari, kommunikativ ehtiyojlari, kuchli tomonlari va hayotiy maqsadlariga tayangan holda tashkil etilishi lozim. Samarali yordamning asosini individual rejalashtirish, erta aralashuv, ijtimoiy kommunikatsiyani rivojlantirish, vizual qo'llab-quvvatlash, strukturaviy va tabiiy muhitdan foydalanish, funksional xulq-atvor baholashi, AAC vositalari, ota-ona hamkorligi va inklyuziv ta'lim tashkil etadi.

Korreksion ishning asosiy natijasi bolaning mashg'ulotda topshiriqni bajarishi emas, balki o'rgangan ko'nikmasini kundalik hayotda mustaqil qo'llay olishidir. Shu sababli maqsadlar funksional, o'lchanadigan va hayot sifati bilan bog'langan bo'lishi kerak. Bola rivojlangani sari yordam kamaytirilib, ko'nikmalar turli vaziyatlarga ko'chiriladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuv autizmli bolani "o'zgartirish"ga emas, uning muloqot qilish, o'rganish, tanlov bildirish, mustaqil faoliyat yuritish va jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilishi kerak. Buning uchun mutaxassislar va oila o'rtasidagi izchil hamkorlik hamda muntazam monitoring muhim ahamiyatga ega.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. National Institute for Health and Care Excellence (NICE). Autism spectrum disorder in under 19s: support and management. Clinical guideline CG170. London: NICE.
2. Hyman S.L., Levy S.E., Myers S.M. Identification, Evaluation, and Management of Children With Autism Spectrum Disorder. *Pediatrics*. 2020;145(1).
3. Steinbrenner J.R., Hume K., Odom S.L. et al. Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism. National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice; 2020.
4. Schreibman L., Dawson G., Stahmer A.C. et al. Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2015;45:2411–2428.
5. Lord C., Brugha T.S., Charman T. et al. Autism spectrum disorder. *Nature Reviews Disease Primers*. 2020;6:5.
6. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition, Text Revision (DSM-5-TR). Washington, DC: APA; 2022.
7. World Health Organization. Autism. Geneva: WHO.
8. Odom S.L., Collet-Klingenberg L., Rogers S.J., Hatton D.D. Evidence-Based Practices in Interventions for Children and Youth with Autism Spectrum Disorders. Preventing School Failure. 2010;54(4):275–282.